

A POGROM

Egy provokáció

1942. január 3-án néhány polgári ruhás csendőrnyszómozó érkezett Újvidékről Zsablyára, a Bácska délkeleti sarkában fekvő egyik nagyközségbe. Egy 18 év körüli legényt és egy leányt hoztak magukkal, akiket korábban partizántevékenység gyanúja miatt tartóztattak le. Vallatásuk a zsablyai csendőrőrsön tovább folyt abból a célból, hogy az Újvidék—Titel—Csurog háromszögben (úgynevezett Sajkásvidék) állítólag szervezkedő partizánmozgalomra vonatkozóan adatokat szolgáltatassanak. Hogy az elfogottak vallottak-e, és ha igen, mit mondtak, azt nem tudjuk. A vallatás után mindenesetre megélelénkült a csendőrőrs. Az újvidéki csendőrnyszómozó csoport két beosztott nyomozója ugyanis közölte a parancsnokkal, hogy a réti tanyákban partizánok gyülekeznek. Másnap hajnali 5 órakor az őrsparancsnok csendőrökből, háttárvadászokból és önként jelentkező felfegyverzett polgári egyénekből alakított karhatalmi különítménnyel elindult a Tisza árterülete felé, a bemondott tanyák irányába. Amint a különítmény az egyik tanyát megközelítette, és hozzálátott annak átkutatásához, heves puskatűz fogadta őket: a tanyában tényleg partizánok rejtőzködtek. Ezzel a tűzharccal vette kezdetét a „zsablyai felkelés”, amelyet nyomban gyökeres tisztogatás, razzia követett.

Honnan értesülhetett az a két újvidéki csendőrnyszó-

zó arról, hogy a zsablyai térségben partizánok rejtőzködnek? Lehetséges, hogy egyik-másik letartóztatott valóban tudott a dologról és beszélt. De feltűnő, hogy a szerbiai, illetve bánáti német megszálló hatóságoknak milyen pontos értesüléseik voltak a Bácskában állítólag szervezkedő nagy partizánfelkelésről, amint ez Bolla belgrádi magyar főkonzul 1942. január 8-án kelt jelentéséből kiderül:

„Dr. Polaschek Walter követségi titkár, ki az itteni német követségen teljesített szolgálatot, f. hó 4-én beszélgetés közben megkérdezte Papp Álmos titkárt, hogy nincsenek-e nyugtalanító híreink a Bácskából. Papp kérdésére, hogy miért gondolja ezt, azt válaszolta Polaschek, hogy azért, mert úgy tudja, hogy a szerbiai kommunista mozgalom a legrövidebb időn belül („binnen kürzester Zeit”) át fog terjedni a Bácskára is. Tekintettel arra, hogy a zsablyai szerb kommunista zendülés folyó hó 5-én tört ki, mindenesetre említésre méltónak tartom, hogy az itteni német követségen már 24 órával, de esetleg napokkal előbb is el voltak készülve a bácskai eseményekre.”²⁸

Minden pontosan úgy következett be, ahogyan a németek megjósolták. A szerbiai kommunista mozgalom a legrövidebb időn, órákon belül mintegy varázsütésre áttért a Bácskára: a karhatalmi különítmény menetrendszerű pontossággal tűzharcba keveredett egyelőre ismeretlen létszámú partizáncsoporttal, és ezzel kitört a zendülés. A helyszínről küldött első jelentések erősen elvályozták a partizánok létszámát és tűzerejét. Lehet, hogy ezt a túlzást az ijedelem okozta, de könnyen lehetséges, hogy tudatos félrevezetés volt, hogy megindokoljanak egy nagyszabású tisztogatási akciót.

Az első jelentés a központi csendőrnyszervező parancsnokságtól mindjárt az akció kezdetén, január 4-én 18 óra 35 perckor érkezett a Belügyminisztérium közbiztonsági osztályára. A telefonjelentés szövege így hangzik:

„A szegedi csendőrnyszervező alosztály-parancsnokság jelentése szerint Csurog és Zsablya (Bácska) községek között 150 főnyi tömeg, tüzgépekkel megerősítve, a falu körülvétele után a csendőrőrsöt megtámadta. A támadás következtében tüzharc keletkezett, amelynek több halálos áldozata és sebesültje van. Az újvidéki csendőr alosztályparancsnok, szárnyparancsnok és a nyomozócsoport parancsnoka újvidéki csendőrökkel a helyszínen van. Újvidékről egy határvasút szakasz gépkocsin a helyszínre érkezett. A zentai páncélos alakulat felriasztva, honnan harckocsik és páncélgépkocsik érkeztek a helyszínre. A támadók a Tisza felé vonulnak vissza, ezért a szegedi alosztály a német közbiztonsági szerveket is értesítette.”²⁹

Egy órával később maga a szegedi csendőrkerület parancsnoka jelentkezett telefonon, aki az akció kezdetén területi illetékességből a kirendelt csendőr karhatalmi parancsnok volt:

„A zsablyai őrs arról értesült, hogy az őrs körletében fegyveres kommunista bandák garázdálkodnak. Az őrs parancsnoka csendőrök, határőrök és önként jelentkező fegyveres polgári egyénekből alakított 20 fős karhatalommal ma hajnalban útba indult ezek felkutatására. Ma 8 órakor Réthát körül összetaláltak kb. 80 fő fegyveres kommunistával, s tüzharc fejlődött ki közöttük. Az őrsparancsnok lovas csendőröket küldött a bekerítésükre. A kommunisták ezt látva Csurog község irányába igyekeztek menekülni. A karhatalom üldözte őket, közben a kommunista

csapat egyesült kb. 70 fős, szintén felfegyverzett kommunista tömeggel. Ekkor a kommunisták már kb. 150-en lehettek. Az őrsparancsnok gyengének találta erejét a mindinkább szaporodó ellenféllel szemben, ezért egy lovas csendőr útján közölte az őrsön tartózkodó helyettesével a harc addigi fejleményeit, és előljáró parancsnokságtól segítség kérését rendelté el.

A szegedi kerületi parancsnokság a jelentés beérkezése után az újvidéki csendőr osztályparancsnokot, szárnyparancsnokot, egy csendőr karhatalmi szakaszt a helyszínre kirendelt, s egyidejűleg meghagyta az osztályparancsnoknak, hogy az újvidéki honvéd alakulatoktól is kérjen támogatást. Következményeként egy határvadász szakasz, az újvidéki és a zentai páncélos alakulatoktól harcokocsik és páncélgépkocsik kirendeltettek a helyszínre. Ezek a csendőrszakasszal együtt kb. 15 óra tájban érkezettek a helyszínre.

A szegedi kerületi parancsnokság ezenkívül Szabadkáról egy csendőr karhatalmi szakaszt Zsablyára, és Kiskunhalasról egy csendőr karhatalmi szakaszt Csurogra útba indított. Ezek kb. 17 óra körül érkezettek a helyszínre.

A szegedi hadtestparancsnokság a fejlemények alakulása szerint kilátásba helyezett minden támogatást. A szegedi hadtest Szegedről ma du. folyamán a helyszínre szintén útba indított két harcokocsit, ezek kb. 18 óra körül ott lehettek.”³⁰

A Belügyminisztérium közbiztonsági osztályának telefonügyeletes tisztje 4-én éjjel az alábbiakat jegyezte fel naplójába:

Este tíz órakor: „A zentai rendőrkapitányságról dr. Halász r.tan.-vezető jelenti, hogy értesülése szerint Zsablya környékén harcok folynak. A harcok-

hoz Zentáról katonai alakulatokat vezényeltek ki. A maga részéről teljes készenléletet rendelt el, felkészült minden eshetőségre, és az esetleges megmozdulásokat könnyörtelenül meg fogja akadályozni.”

Fél tizenegykor: „Kiss Aladár cs. őrnagy közli, hogy Szegedről vett jelentés szerint Sajkásgyörgytől délre 6—7 km-re fekvő tanyákon — bizalmas értesülés szerint — sebesült banditák jelentek meg, és menedéket kértek. Miután a tanyabeliek elutasították őket — eltávoztak. Ez ügyben az újvidéki osztálypar.-ság intézkedett, és gépkocsin csendőröket vezényelt ki.”

Háromnegyed tizenegykor: „Benczur-Ürmössy osztálytanácsos úr utasítására közöltem Sellyey ezredes csendőrkerületi parancsnokkal, hogy a banditák ellen, *felső helyről elhangzott utasításra, minden rendelkezésre álló erőt koncentráljon, és kímélet nélkül járjon el.** — Sellyey ezds. tudomásul vette.”³¹

Tizenegykor a belügyminiszter személyesen érdeklődött a fejlemények iránt. Egy későbbi telefonjelentés közli, hogy a felfedezett partizáncsapat létszáma mindössze 40 fő volt.³²

Így ismertetik a Belügyminisztériumba befutott jelentések az első nap, január 4-e történetét. A „felkelést” tehát leverték már az első napon. A nap történetéből már csak az hiányzik, hogy mi lett a partizánok további sorsa. Erre vonatkozóan a szegedi csendőrkerületi parancsnokságtól 5-én 0 óra 40 perckor érkezett telefonjelentésből idézünk egy részletet:

„Mivel ezek a kommunisták Csurog felé menekültek, a csurogi csendőrőrsparancsnok 10 fő csend-

* Az én kiemelésem. — B. J.

őrrel és határvadással Csurogtól délkelet felé indult, vitéz Kovács főhadnagy újvidéki csendőr szárnyparancsnok Csurog délről 10 fő csendőrrel és határvadással, valamint 1 golyószóróval szintén délkelet felé indult. Eközben a csurogi csendőrőrsparancsnok, 1 községi rendőr és 1 határvadász megsebesült, Gál Gyula próbacsendőr a csurogi őrsről pedig sérülésébe belehalt.

Most a kommunisták irányt változtatva dél felé menekültek. Az üldözés közben eddig 8 kommunista halott került elő, 1 főt sebesülten elfogtak, 2 fő pedig sebesülés nélkül került a kezükbe. Saját veszteség: a csendőrség részéről 2 halott, 2 súlyos és 1 könnyebb sebesülés; a határvadászok közül 4 halott, 6 sebesült; ezenkívül 2 községi rendőr megsebesült, továbbá egy csendőrségi szolgálati ló ugyancsak megsebesült.

A tüzelés a sötétség beálltával a Zsablya—Nagybecskerek út vonalában szűnt meg. A kommunisták üldözése járőrökkel folyik.”³³

Foglaljuk össze röviden, mi történt január 4-én hajnaltól éjfélig, amit „zsablyai felkelésnek” neveztek. Az első jelentés adataival ellentétben a partizánok száma nem 150, hanem csak körülbelül 40 fő volt, ezt maguk a helyszínre kirendelt karhatalmi közegek állapították meg. Későbbi megállapítások a partizánok számát 32—35 főben adják meg. Világosan leszögezhetjük, hogy semmi esetre sem voltak 40-nél többen. Nem támadták meg a zsablyai csendőrőrsöt, hanem a falutól jó néhány kilométerre, a Tisza árterületének télen lakatlan tanyáin bukkantak rájuk. Nagy részük elesett a tűzharcban, a megmaradtak pedig Zsablya és Csurog felé húzódtak, de oda nem jutottak el soha. Visszafordultak dél felé, és az első napon, vagyis január 4-én estére aligha maradt életben közülük néhány. A felkelés tehát *véget ért*. De

mi történjék a kirendelt több ezer főnyi, nehézfegyverekkel és harckocsikkal felszerelt karhatalommal? Ilyen nagy erőre nem volt szükség az esetleg még életben maradt néhány sebesült partizán felkutatásához.

Csurogtól Titelig

A meglehetősen összekeveredett csendőr- és honvédcsapatokat január 5-én egységes katonai karhatalmi vezetés alá rendelték. Szombathelyi Ferenc vezérkari főnök egyúttal az egész Sajkásvidék razziaszerű átkutatását rendelte el. Ezek az intézkedések döntő fordulatot jelentettek a karhatalmi akció menetében. A partizánok részéről már nem volt ellenállás, a felfokozott szerb- és kommunistaellenes pszichózis hatására pedig a razziából véres pogrom lett. Az egységes karhatalmi erők irányításával Feketehalmy-Czeydner Ferenc altábornagyot, a szegedi V. honvéd hadtest parancsnokát bízták meg. Feketehalmy-Czeydner a Mátrában töltötte szabadságát, amikor az eseményekről értesült. Azonnal Zsablyára sietett, és átvette a karhatalmi erők irányítását. Feketehalmy-Czeydner Deák László ezredet bízta meg a razziát végrehajtó csapatok parancsnokságával. A razzia lefolyását a helyszínről küldött hivatalos jelentésekből nehéz összeállítani. A Belügyminisztérium közbiztonsági osztályára befutott jelentések természetesen nem tartalmazzák a razzia végrehajtásának módszereit, a karnatalom részéről mindenféle veszteségeket, zendülésekről, ellenszegülésekről, fogolykitörésekről szóló meséket agyaltak ki. Nézzünk meg azért mégis három jelentést, amelyek egynapos időközökben tájékoztatnak a razzia előrehaladásáról, és egyúttal azt is beismerik, hogyan vált a tisztogatás egyre „eredményesebb”.

A szegedi csendőrkerület parancsnokának január 6-i telefonjelentése a razzia kezdetéről szól:

„A Zsablya vidékén megindított átkutatás f. hó 5-én a sötétség beálltáig Bácsszentiván-dél—Mozsor-dél vonaláig jutott.

A már jelentetteken kívül különös esemény nem történt. Helyi jellegű kisebb összeütközések folyamán eddigi értesüléseink szerint 12 fő kommunista esett el.

Az V. hadtestparancsnokság által kirendelt parancsnokot f. hó 5-én a helyzetről tájékoztattam, és vitéz Báthory alezredes parancsnoksága alatt rendelkezésre bocsátottam a saját állományomból öszszevont 4 tisztet és 225 fő csendőrt.”³⁴

A január 6-i helyzetről ugyancsak a szegedi csendőrkerületi parancsnokság tájékoztat az alábbi távmondati jelentésben:

„A kommunisták utáni razzia tervszerűen folyik. Ennek során fegyveres kommunistákkal több helyen tűzharc keletkezett. Újabb saját veszteség 1 halott. (A ker. pság. még nem tudja, hogy ki az.) A kommunisták és az ellenszegülők közül 60—70 esett eddig el. Az elfogott súlyosan sebesültek vallomása szerint a kommunisták felkelést akartak szervezni, amelyet Bánátból irányítottak. Január 6-án 20 óra-kor Csurogon zendülés támadt, melynek elfojtására a honvédségtől 1 szakasz golyószórókkal elindult. Erről külön jelentést fogok tenni.”³⁵

Végül a honvédvezérkar főnökségének január 8-án kelt helyzetjelentéséből idézünk:

„A karhatalmi erők I. 7-én 20 h-ig elért helyzete az alábbi: Zsablya—Újfalú dél, Zsablya dél, Sajkásgyörgye kelet, Sajkásszentiván kelet, Dunagárdony kelet.

I. 6-án 20 h óta I. 8-án 9 h-ig különösebb esemény nem fordult elő.

Veszteségek: az első fegyveres összetűzés kezdete óta a) saját részről 11 halott (3 cső., 4 hv., egy kérekpáros honvéd, 3 polg. egyén — bizalmi emberek), 9 sebesült (2 cső., 6 hv. és 1 községi rendőr) — b) Csetnik részről több száz halott.”³⁶

A razzia január 10-i állásáról egy rövid, de annál tartalmasabb MTI-közlemény a hivatalos helyzetjelentéseknél sokkal világosabban beszél:

„A Sajkás kerületben Zsablyán, Csurogon és Títelen a tisztogatási munka tovább folyik. A csetnik bandák legnagyobb részét már megsemmisítették. Eddigi saját veszteségeink tizenegy halott. A csetnik bandák tagjai közül 1100-at eddig elintéztek. A 2000 foglyul ejtett csetnik ügyének elintézése folyamatban van. A tisztogatási munkálatokban a katonaságon és csendőrségen kívül részt vettek a temerini frontharcosok felfegyverzett csoportjai is. A temerini csoport parancsnokával közölték, hogy az ellenállókat verjék agyon. Amikor este Újvidékről érdeklődtek Temerinben, hogy mi az újság, a csoport parancsnoka kijelentette: senki sem adta meg magát. Zsablya és Csurog teljesen le van zárva, a vasútról nem szabad leszállni, és a környékben a tisztogatási munka még folyamatban van.”³⁷

A „tisztogatási munkálatok” szépen haladnak előre, az eredmények is gyarapodnak. Az „ellenség” vesztesége január 5-én 12 fő, 6-án 60—70 fő, 7-én több száz, 10-én pedig már több ezer fő. Hogyan? A razziát a 40-ből megmaradt néhány partizán felkutatására indították, és rövid öt nap leforgása alatt több ezret találtak, akik nem adták meg magukat, és agyon kellett őket verni? Itt valami sehogyan sem egyezik. Érdekes, hogy a karhatalom csak 11 halottat veszített, és valamennyit az első két na-

pon, amikor a partizánok közül is legfeljebb 40 eshetett el. Később pedig százával hulltak az „ellenállók”, de a karhatalomból senkinek a hajaszála sem görbült meg. Csodálatos, hogy fent, a magas kormányban senkinek nem jutott eszébe elgondolkodni a kétségtelenül hamis jelentések logikai hiányosságain. Tegyük fel, valóban nem jutott eszükbe. De miért nem gondolkodtak el akkor, amikor különböző forrásokból határozott és nyomatékos figyelmeztetést kaptak, hogy itt razzia címen egészen más, valami nem mindennapos szörnyűség zajlik? Erre vonatkozóan egy budapesti detektívnek 1942. január 17-én kelt és a Belügyminisztériumhoz nyomban eljuttatott jelentését mutatjuk be. A jelentés a partizán-csoport leleplezéséről, az azt követő tűzharcokról és a razzia elrendeléséről ír, majd így folytatja:

„Ezektől a törvényes intézkedésektől eltérően fellelőtlennek tekinthető visszaélések következtek, amelyek még ma is tartanak. A községek magyar és német ajkú lakosságából »nemzetőrseget« szerveztek, amelyhez elsősorban büntetett előéletű, közönséges bűncselekményekre hajlamos egyének csatlakoztak, akik az anyagi haszonlesést tartották első sorban szem előtt. Ezek a kétes értékűnek tekinthető »hazafiak« beférkőztek a kirendelt hatósági személyek, illetve közegek bizalmába, és azóta minden ügy történik, ahogy azok jónak látják.

Ennek az intézkedésnek az eredménye, hogy az érdekelt községek — főleg Zsablya, Csurog, Sajkásgyörgye és Boldogasszonyfalva — szerb ajkú intelligenciáját, tekintélyesebb gazdákat, kereskedőket és általában minden értelmesebb elemet állítólag asszonyostól, gyerekestől, kivétel nélkül kiirtották, és kb. 12 km távolságra levő Tisza jege alá süllyesztették. Így Zsablya községben kb. 1000 főnyi lakost tettek el láb alól. Az úgynevezett Fő utca, most

Horthy Miklós út, teljesen néptelen lett, mert az ottlakottakat kivétel nélkül elhurcolták, és állítás szerint megölték.

Tény, hogy az elhurcolt személyekről senki sem tud semmit, hollétükre nézve adatok nem állnak rendelkezésre, és a kivégzésben részt vevők állítása szerint valamennyien a tiszai jég alatt vannak.

A Zsablyán megkezdett takarítás átterjedt a járáshoz tartozó többi községre, és valószínű, hogy a titeli járásban hasonló dolgok mennek véghez. Erre vezethető vissza, hogy az utolsó napokban a bácskai lakosság tömegesen menekül a főváros és egyéb anyaországi vidéki városokba.

A községekben általános rémület lett úrrá, senki nem mer kimenni az utcára, és maga a magyar ajkú lakosság fél a további történetektől és esetleges következményeitől.³⁸

Nemcsak ez a detektív, hanem nála sokkal magasabb beosztású, tehát a kormány előtt szavahihetőbb személyek is felhívták a figyelmet a Zsablya körül lejátszódó drámára. Dr. Babós József, aki abban az időben hadbíró ezredes volt, és 1942—1944-ben Feketehalmy-Czeydner és társai ellen a vérengzések ügyében indított hadbíró-sági eljárásban vezető szerepet játszott, a felszabadulás után a népbíró-sági tárgyaláson így emlékezett vissza:

„Feketehalmy-Czeydner Ferencet 1942 január hó első felében láttam meg először, azon alkalomból, hogy ő is és én is Szombathegyi Ferencnél voltunk referálni.

Ez abban az időben volt, amikor a Délvidéken igen súlyos sérelmek voltak. A délvidéki eseményekre Bajcsy-Zsilinszky Endre hívta fel a figyelmet, aki közölte velem, hogy Bácskában súlyos atrocitások történnek, gyilkosságokat követnek el

azon a címen, hogy partizánt keresnek. Közölte velem azt is, hogy emiatt lépéseket fog tenni, és kért engem is, hogy tudakozódjak az ottani események iránt. Miután magam is tudomást szereztem a délvidéki atrocitásokról, jelentést tettem Szombathelyinek. Szombathelyi válasza az volt, hogy nem tud semmiről semmit, és nem tudja elképzelni, hogy egy hadtest parancsnoka ilyen atrocitásokra ragadtassa el magát. Én jelentettem, hogy mindenütt ezt beszélük, és kértem, hogy tegye meg a szükséges lépéseket az illetők ellen. Szombathelyi erre azt válaszolta, hogy utána fog nézni a dolognak, és amennyiben tényleg való a hír, természetesen intézkedni fog az atrocitások megszüntetéséről, és az illetők ellen eljárást fog indítani. Csak még arra kért engem, hogy mindezt írásban is jelentsem neki. Ezt én megtettem, sőt, amikor Bajcsy-Zsilinszky Endre a híreket megerősítette, ismét jelentést tettem Szombathelyinek. Szombathelyi azt válaszolta, hogy Feketehalmy-Czeydner Ferencet magához hívatta és kérdőre vonta, de ő azt mondta, hogy mindez nem felel meg a valóságnak, mert még a hajszála sem görbül meg senkinek. Szombathelyi Ferenc, tekintettel arra, hogy igen súlyos hírek keringtek a köztudatban, elküldte Feketehalmy-Czeydner Ferencet az akkori miniszterelnökhöz, Bárdossy Lászlóhoz, a honvédelmi és a belügyminiszterhez, hogy tájékoztassa őket a délvidéki állapotokról. Szombathelyitől szerzett értesülésemből tudom, hogy Feketehalmy-Czeydner Ferenc ugyanúgy tájékoztatta a minisztereket, mint a vezérkari főnököt. Mindez a zsabylai események közepette történt.”³⁹

A Babós József vezetésével 1942 április-június között lefolytatott katonai ügyészi vizsgálat egyébként azt is megállapította, hogy ilyen nagyarányú karhatalmi akció-

ra közbiztonsági szempontból sem volt szükség. A Sajkásvidéken a zsablyai tanyákon felfedezett 32 fős csoporton kívül több partizán nem volt. A Bánátból sem szivároghattak be partizánok, mert ebben az időben ott sem voltak nagyobb partizánegységek, legfeljebb csak 5—6-fős csoportok.⁴⁰

A harmadik figyelmeztetést Bajcsy-Zsilinszky Endrénnek Horthy Miklós kormányzóhoz intézett, 1942. február 2-án kelt memorandumában találjuk meg. A néhány példányban közkézen forgó, körülbelül 15 gépelt oldalra terjedő memorandum szerb fordításából magyarra visszafordított kivonatos szöveg egyik fejezete a Sajkásvidéken lezajlott eseményekkel foglalkozik:

„A memorandum mindenekelőtt ismerteti a sajkás községek keletkezését. Mária Terézia két sajkás kerületet létesített: a zsablyait és a titelit. Ezeket különféle privilégiumokkal ruházta fel. E községek lakosai voltak a dunai hadihajósok a törökök ellen. Ez a vidék volt az első, ahol a tömegmészárlás harmadik fázisa keletkezett.*

Köztudomású az egész vidéken, hogy a zsablyai gazdák nyáron a tanyákon laktak, télen pedig bemennek a faluba, és azok a tanyák ilyenkor teljesen lakatlanok maradnak. Éppen ezért feltűnést keltett, amidőn a zsablyai csendőrorsnek január 4-én jelentették, hogy az egyik tanya kéménye állandóan füstöl. Már akkor több ízben szó esett róla, hogy Szerbiából és a Bánátból csetnikek szökdösnek át a Bácskába, és hogy ezek itt zavarokat akarnak támasztani. Emiatt a csendőrors parancsnoka a határőrségtől erősítést kért, és körülvette a tanyát. Amikor a karhatalom lövésnyire érkezett a tanyához, onnan olyan heves tüzelés fogadta, hogy nem is

* A memorandum szerzője szerint első fázis a bevonulás, a második a repülő statáriális bíróság működése volt.

gondolhattak a bentlevők elfogására. A karhatalmi közegek között halottak és sebesültek is voltak. A következő napon honvéd csapatok érkeztek Zsablyára, és ezek segítségével sikerült elnyomni a fel-fegyverzett szerbek ellenállását. Ezek mind elpusztultak (30—40 főből álló csoport).

Ekkor az a vád hangzott el, hogy a lakosság őket átcsempészte a határon, rejtegette és élelmiszerekkel látta el. Ezt meg kellett torolni a lakossággal szemben. E megtorlás 2 hétig tartott, és körülbelül 1000—1400 áldozatot követelt . . .

Mikor ezeket az eseményeket meghallotta — folytatja a memorandumíró —, azonnal felkereste Bárdossy miniszterelnököt, aki felkérte őt, hogy másnap, azaz január 21-én keresse őt fel. Ő el is ment Bárdossyhoz, ki megígérte, hogy az eseményeknek nem lesz folytatása. Pedig csak ezután kezdődött a nagyszabású vérengzés.”⁴¹

A belügyminiszter nem hitt a figyelmeztető detektív-jelentésnek, a vezérkari főnök nem hitt Babós hadbíró ezredesnek, a miniszterelnök nem hitt Bajcsy-Zsilinszky Endrének, de mindhárman hittek Feketehalmy-Czeydner Ferencnek, az egységes karhatalmi erők parancsnokának. Szombathelyi Ferenc vezérkari főnököt bűnrészesség terheli azért, mert a nagyon komoly figyelmeztetések ellenére sem intézkedett a Sajkás háromszögben folyó tömeges mészárlás megszüntetése iránt.

Kérdés, hogy intézkedett volna-e, ha akkor nyomban saját szemével győződik meg a valóságról. A valóság pedig, amint Babós a népbíróság előtt tett tanúvallomásában összefoglalta, ez volt:

„Az újvidéki eseményeket megelőzőleg teljes csend volt, csupán egy-két gyújtogatás, robbantás volt, amit az illetékes hatóságok meg is toroltak.

1941 őszén, úgy karácsony felé, a zsablyai csendőrnymozó alosztály súlyos partizánveszélyt jelentett. Erre a jelentésre rendelték ki a szegedi hadtestet, bár komoly katonai beavatkozásra nem volt ok. 1942. január 1-én vagy 2-án jelentették, hogy Zsablya határában egy harminc főből álló partizáncsoport gyülekezik. Az újvidéki csendőr alezredes fegyveres felderítést rendelt el. Az összetűzés alkalmával 14 halottjuk volt. A vádlott* ebben az időben a Mátrában üdült, ahonnan üdülését félbeszakítva január 6-án érkezett vissza, és azonnal kiment Zsablyára, ahol jelentették neki, hogy a katonai erősítés már beérkezett, és a tisztogatási művelet zavartalanul folyik tovább. Ezután a vádlott megszemlélte a községházán összegyűjtött politikai foglyokat, akiknek száma körülbelül 80—100 fő lehetett, és láthatta, hogy köztük igen sok az összevert ember. A vádlott a szemle után kijelentette: »Rendes, jó munkát végeztek, csak így tovább« . . .

A vádlott ezután folytatta útját, és végiglátogatta a többi községeket egészen Titelig. Mindenütt megszemlélte a csapatokat, és tájékozódott a helyzetről. Szemléje során mindenütt parancsokat adott az erélyes megtorlásra, és mondta, hogy ki kell irtani mindenkit, aki ilyen cselekményeket elkövet. »Meg fogja mutatni a szerbeknek, hogy most lakolni fognak« — mondotta többek között. A vádlott szemléje során végigment a községen, de sehol senki nem lőtt rá. Ez különben a hadbírószágon is megállapítást nyert . . . A tisztogatási műveleteket akként hajtották végre, hogy a csapategységek a községeket körülvették, a községben pedig járőrök mentek házról házra, és akinek szerb neve volt, azokat igazoltatás végett a községházára küldték. A lakosság a

* — Feketehalmy-Czeydner.

kapott utasításnak pontosan eleget tett, elmentek a község házára és ott jelentkeztek, ahol a gyanús egyéneket összegyűjtötték, és kivitték a Dunára vagy a Tisza partjára, és legéppuskázták őket. Ilyen kirívó eset történt Zsablyától 12 kilométerre levő Csurogon, ahol a karhatalmi alakulatnak Stepán László volt a parancsnoka. Itt az összeszedett embereket két hombárban, valamint a község háza tanácstermében és az egyik iskolában gyűjtötték össze. A hombárban az emberek törökülésben voltak elhelyezkedve, férfiak, nők és gyerekek. Egyszer csak az őrség golyószórával az egyik hombárnál tüzet nyitott, a tüzelés átterjedt a másik hombárra is. Stepán László a tüzelésre odarohant, és intézkedett az azonnali beszüntetésre, és rögtön felhívta Deák Lászlót, és jelentette neki az esetet, és utasítást kért. Deák azt válaszolta, hogy az utasítást már megkapta, annak értelmében járjon el. Stepán László azonban ezzel nem elégedett meg, hanem átment a községi jegyzővel Zsablyára, és ott jelentkezett Deáknál, aki azonban nem is fogadta őt, hanem egy főhadnaggal, aki segédtszjtje volt, kiüzent, hogy már a kapott parancs értelmében járjon el. Erre Stepán visszament, és az ott még életben levő szerbeket lelövette. Ennek az eseménynek körülbelül 260 emberáldozata volt, akiknek holttestét kocsira téve kiszállították a Tiszához, és ott a folyóba dobták.

Általában megállapítható volt, hogy amikor a vádlott január 6-án Zsablyán és környékén szemléjét megtartotta, ezt követően a megtorlás fokozottabb mértékben lángolt fel.”⁴²

Nem valószínű, hogy Babóst a partizánok iránti különös szimpátia és elfogultság vezette volna vallomásaiban, hiszen annak idején jelentős szerepet játszott a vezérkari főnökség különbíróóságában mint katonai ügyész

vagy hadbíró. A bácskai megtorlások „második fázisában”, az 1941 november-decemberi tömeges halálos ítéletekben is nagy része volt. Ha ő így adja elő az eseményeket, akkor nem járhat nagyon messze az igazságtól. A felelős miniszterek és a vezérkari főnök elengedték fülük mellett a vészjelzéseket, pedig az ügy egyre nagyobb hullámokat vetett: Bácskából százával kezdtek menekülni az emberek az ország más területei felé. Félelem kerítette hatalmába a bácskai szerbeket és zsidókat. Attól tartottak, hogy a razzia hamarosan túlterjed a Sajkásvidéken, és mint a későbbi fejlemények mutatják, ez a félelmük nem volt teljesen indokolatlan.

Újvidék

Még javában folyt a tisztogatás a Sajkásvidéken, amikor január 12-én Budapesten értekezlet ült össze a további teendők meghatározása végett. Az értekezleten Keresztes-Fischer Ferenc belügyminiszter, Bartha Károly honvédelmi miniszter és Szombathelyi Ferenc vezérkari főnök vettek részt.⁴³ Valamennyiüket Feketehalmy-Czeydner Ferenc tájékoztatta a razzia végrehajtásának menetéről, és többek között azt is megemlítette, hogy a Sajkásvidéken szétszórt és üldözöbe vett partizánok Újvidékre húzódtak be. Ennek a jelentésnek az alapján az értekezlet elhatározta, hogy a razziát Újvidékre és még néhány más községre is kiterjesztik.

Jóval az események után Feketehalmy-Czeydner és társai, de maga a kormány is úgy igyekezett a felelőséget elhárítani, hogy megpróbálta a razzia kiterjesztését más személyek kezdeményezéseként feltüntetni. Azt állították, hogy a razzia kiterjesztése Újvidékre a város vezetőségének, elsősorban dr. Fernbach Péter főispánnak a kifejezett kívánságára történt. A dolog azonban nem egészen így áll. Tény, hogy a zsablyai razzia idején Fern-

bach főispán kint járt a helyszínen, és a látottakról nem nyilatkozott elítélően, sőt, azt hangoztatta, hogy a partizánok tevékenysége miatt a helyzet Újvidéken eléggé ingatag, és a polgári hatóságok képtelenek megbirkózni a partizánmozgalom leküzdésének feladatával. Hogy kifejezetten kérte volna a razzia kiterjesztését, arról nincs tudomásunk. Véleménye mindenesetre megegyezett a város más polgári vezetőinek, dr. Nagy Miklós polgármesternek, dr. Nagy Iván ügyvéd, szélsőséges sovinizta országgyűlési képviselőnek, dr. Korányi Elemér országgyűlési képviselő, róm. kat. plébánosnak, aki egyébként képviselői minőségben a királyi Jugoszláviát is kiszolgált, továbbá másoknak a véleményével.

A főispánnak az erőszakos fellépésen kívül kissé politikusabb elképzelései is voltak a város megbékéltetésére. 1942. január 18-án magához hívatta az újvidéki szerb értelmiség képviselőit, és lojálisabb magatartásra, a rendszer hathatósabb támogatására szólította fel őket. Amennyiben felszólításának nem lesz fogamatja, megtorlást helyezett kilátásba.⁴⁴

Sejthetjük, hogy zsablyai mintájú tisztogatási akcióra gondolt. Alaposan elkésett, mert néhány napja odafent Budapesten már tudták, hogy razzia lesz Újvidéken. A razzia kidolgozását egy nappal előbb, január 17-én kezdték meg. Szombathelyi Ferenc ezen a napon magához rendelte Feketehalmy-Czeydnert, és közölte vele a január 12-i miniszteri értekezlet döntését, egyúttal megállapodtak abban, hogy a razziát az Óbecse—Szenttamás—Ókér—Petrőc—Bácbányaváros vonallal határolt területre terjesztik ki, beleértve Újvidék városát is.

Másnap, január 18-án, Feketehalmy-Czeydner kidolgozta a razzia végrehajtásának tervét. Egy nappal később Szenttamáson parancsnokaival megbeszélést tartott. Az újvidéki razzia végrehajtására kirendelt karhatalmi egységek irányításával, az egész razzia lefolytatásának felelős vezetésével Grassy József vezérkari ezredest, a

zombori 15. dandár parancsnokát bízta meg. Ezen a megbeszélésen tisztázták a végrehajtás módozatait. Deák Lászlót, a sajkásvidéki razzia parancsnokát azért hívták meg a megbeszélésre, hogy átadja ott szerzett tapasztalatait.

Január 20-án Újvidéken tiszti értekezlet ült össze, amelyen Grassy hivatalosan bejelentette a razzia kiterjesztését, előterjesztette a razziára vonatkozó hirdetményt, amelyet ő fogalmazott meg. Grassy a maga parancsnoksága alá helyezte a rendőrséget is. Feketehalmy-Czeydner ezenkívül úgy rendelkezett, hogy a razziáról a polgári hatóságoknak semmit sem szabad tudniok. Deák László útmutatásai alapján Feketehalmy-Czeydner egyik beosztott parancsnoka, Gaál Lajos csendőr alezredes dolgozta ki a razzia végrehajtásának részletes tervét. Ebben a munkában Tallián József, az újvidéki rendőrkapitányság vezetője segített.

A terv szerint a várost teljesen körülrzárták, és három körzetre osztották. A razzia lefolytatására 240 járőrt rendeltek ki.⁴⁵ A kutató járőrök feladata az volt, hogy a lakosságot igazoltassák. Akik nem tudják magukat kellőképpen igazolni, azokat a kísérő járőröknek adják át, a kísérő járőrök hátrakísérik a gyűjtő járőrökhöz, akik aztán az elfogottakat a gyűjtőhelyre, a leventetothonban felállított igazoló bizottság elé viszik. A kutatás iránya a város külső területeitől a belváros felé halad. Akiket a helybeli lakosokból összeállított igazoló bizottság nem igazol, rögtönítélő bíróság elé kerülnek, és halállal büntetendők.

A terv végrehajtásához szükséges karhatalmi erő január 20-án estig beérkezett Újvidékre. Ugyanezen a napon, a razzia előestéjén érkezett meg a honvédelmi miniszter különleges utasítására az események egyik leg-sötétebb figurája, egy mindössze harmincéves, de kegyetlenkedésekben máris nagy gyakorlattal rendelkező csendőr hadnagy, Zöldy Márton. A szekszárdi csendőr-

iskolából jött, és 40 válogatott próbacsendőrt hozott magával, akiket személyesen idomított be, és mindenrová magával vitt, ha „különleges feladatokat” kellett végrehajtania.

20-án este a város összes telefonvonalait kikapcsolták, beleértve a polgári hatóságok, a főispán, a polgármester és mások telefonvonalait is. A postai telefonközpontban fegyveres tiszti őrséget állítottak fel mindennemű telefonbeszélgetés megakadályozására. Csak egyetlen géptáviró működött, amelyen Feketehalmy-Czeydner Szombathelyi vezérkari főnökkel állt közvetlen összeköttetésben. Minden készen állott. A város lakói gyanútlanul tértek nyugovóra. Másnap reggel a házak falán imitt-amott vörös falragaszok adták a lakosság tudtára, hogy a városban bizonytalan ideig tartó razzia kezdődött el:

„Hirdetmény!

A város (község) polgári lakosságát a karhatalmi és közbiztonsági szervek által végrehajtásra kerülő razzia alkalmával az alábbi rendelkezések szigorú betartására utasítom:

1. A razzia alkalmával a magántulajdon sérthetetlen marad. Lopás és erőszakoskodások iránti feljelentéseket a helyszínen vizsgálatok ki, és a bűnösöket statáriális eljárás alá vonom.

2. Minden felesleges utcai közlekedést betiltok. Az utcán szabadon csak köztisztviselők, közüzemi munkások és élelmezési üzemek alkalmazottai járhatnak. Ezek is vigyenek magukkal mindig megfelelő igazolványokat. A többi lakos utcán

csak 8 óra és 18 óra között

és csak a legszükségesebb teendőinek (például élelembevásárlás) elvégzése céljából tartózkodhat. — Az utcán megállások és kettőnél több személy cso-

portosulása, illetve együtt való közlekedése tilos.
Az utcákon való közlekedés

csak gyalog, csak lépésben és csak az úttest
közepén van megengedve.

3. Vasúton csak az utazhat el, aki utazásának haszthatatlan voltát igazolni tudja. (Pl. közeli hozzátartozó halálesete stb.)

4. A városba (községbe) kívülről senki sem jöhet be. Kivételt képeznek az élelmet és tüzelőanyagot szállító kocsik, amelyek a város (község) elhagyására külön igazolványt kapnak.

5. Az összes üzleteket be kell zárni. Kivételt képeznek az élelmiszerüzletek, melyek 8 órától 18 óráig nyitva tartandók.

6. Minden házban a háztulajdonos (házfelügyelő), minden üzletben a tulajdonos vagy ezek családtagjai bármikor azonnal megtalálhatók legyenek.

7. Minden autóbusz-, gépkocsi-, kocsiközlekedést és postai kézbesítést betiltok.

8. Rádiókészülékeket hallgatni tilos.

9. A magán-távbeszélőforgalom szünetel.

10. Általános szesztilalom.

11. Az összes nyilvános szórakozóhelyek, mint mozi, színház, cukrászda, kávéház stb. zárva maradnak. Kivételt képeznek az éttermek, melyek 8 órától 20 óráig nyitva tarthatók. Az étteremben való tartózkodás azonban csak az étkezés elfogyasztásának idejére korlátozódjék.

12. Az összes templomok, kápolnák, imaházak állandóan zárva tartandók. Harangozni tilos.

13. Mindennemű egyesületi élet, klubok stb. látogatása szünetel.

14. Mindennemű társas összejövetel — tehát magánlakásokban is — tilos.

15. Az ablakokat egész nap zárva és lefüggönyözve kell tartani.

16. Minden ház kapuját éjjel-nappal zárva kell tartani. A razziát végző hivatalos közegek részére a kapunyitásnak azonban haladéktalanul be kell következnie. A házakba idegen egyéneket beengedni szigorúan tilos.

17. A házakban (magánlakásokban, pincékben, padlásokon, raktárakban, üzletekben, gyártelepeken stb.) idegen embereket megtúrni (rejtegetni) szigorúan tilos. Ilyeneket azonnal át kell adni a hatósági közegeknek. Ezért a háztulajdonos, házfelügyelő, lakók stb. felelősek.

18. Minden fegyvert, lőszert, robbanóanyagot haladéktalanul be kell szolgáltatni. Fegyvert, lőszert és robbanóanyagot rejtegető egyénekekkel szemben kérlelhetetlenül járok el.

19. A fent megadott rendelkezésem ellen vétőket a legszigorúbban vonom felelősségre.

Honvéd állomásparancsnokság
vitéz Grassy József
ezredes⁴⁶

Nem sok példányban ugyan, de kifüggesztették Újvidéken a razziát elrendelő hirdetményt, csak az volt a baj, hogy a közlekedési előírások lehetetlenné tették annak elolvasását. Nem sok újvidéki ember akadhatott, aki a razziáról e hirdetmény alapján tájékozódott, azt figyelmesen elolvasta és megjegyezte mind a 19 pontot, hiszen az utcán megállni tilos volt. Jó néhány újvidéki lakos már előbb is tudott a razziáról: bizonyára a karhatalmi erők parancsnokának és a vezérkari főnöknek a táviratváltása alapján szűrődött ki valamelyik postai alkalmazott segítségével. A többséget azonban váratlanul érte a

razzia, és sokan csak akkor ismerték meg a hirdetemény egyes pontjaiban foglalt előírásokat, amikor akaratlanul is megszegték azokat.

„A plakátokat másnap, 21-én reggel ragasztották ki. Aki véletlenül kiment, az elolvashatta vagy nem olvashatta el. A lakosság csak azt észlelte, hogy plakátok vannak kiragasztva, és hogy razziát tartanak. De akkor már nemigen járhatott az utcán senki. A rendelet értelmében ugyan járhattak volna, akiknek élelmiszer- vagy egyéb fontos, nélkülözhetetlen cikkek beszerzéséért kellett elhagyniok lakásukat. Ezek elmehettek volna, de azután végül Grassy közreműködése és rendelkezései folytán ezt a lehetőséget is lekorlátozták, és a második napon teljesen leállították” — mondotta Babós József már idézett vallomásaiban.⁴⁷

Így kezdődött az újvidéki razzia. A polgári hatóságok teljesen tájékozatlanok voltak. Dr. Nagy Miklós polgármester csak akkor szerzett róla tudomást, amikor január 21-én reggel hivatalába igyekezett, és ismeretlen karhatalmi járőrök igazoltatták. Dr. Fernbach Péter főispán is meglepett arcot vághatott ezen a reggelen, amikor a járőrök feltartóztatták, és főispán létére visszakísérték a lakására, úgyszólván házi őrizetbe vették. Nem kívántak ilyen hitelt érdemlő tanúkat az elkövetkezendő eseményekhez.

Az első napon a város első harmadában folyt a razzia. A kutató járőrök minden olyan személyt, aki a helyszínen nem tudta magát kellőképpen igazolni, a levénteotthonban működő igazoló bizottság elé küldtek. Az igazoló bizottság azután vagy igazolta a bekísért egyént, vagy nem. Azokat, akiket az igazoló bizottság nem igazolt, tovább küldték, most már a vésztörvényszék elé. Grassy „statáriális bírósága”, amellet, hogy teljesen jog-

talánul és önkényesen hozták létre, az igazságszolgáltatás megcsúfolásának kiáltó példája volt, a védelem lehetősége nélkül, bizonyítási eljárás nélkül működött. Egyedüli funkciója az ítélethozatal volt. Az ítélet pedig minden esetben: halál.

Az első napon néhány tucatnyi embert nem igazoltak. Ezek az éjszaka beálltáig vártak sorsukra, amikor aztán Gaál Lajos csendőralezredes valamennyiüket kikísértette a strandra, ott a Duna jegébe vágott lék mellett agyonlőtték őket, holttestüket pedig a Dunába dobták, Valamennyien ártatlanok voltak, egyedüli „vétkük” az volt, hogy az igazoló bizottság nem igazolta őket. A razzia első napján a város kijelölt körzetében szórványosan fegyverhasználatra került sor. Egyetlen olyan egyénnel sem találta magát szemben a karhatalom, aki az igazolási felszólításnak erőszakkal állt volna ellen. A fegyverzaj a kutató járőröktől eredt, amelyek fittyet hányva a hadbíróságosdinak, önhatalmúan végeztek ki embereket a nyílt utcán vagy magánlakásokban. A lincselő járőröket önkényeskedésük miatt nem fenyegette felelősségre vonás. Sőt, ellenkezőleg. Az állomásparancsnok, nevezetesen Grassy József, beosztottai előtt nem titkolta, mit kell razzia alatt érteni. Zöldy Márton vallotta a népbíróság előtt ezzel kapcsolatban az alábbiakat:

„Az egyik eligazítás alkalmával Grassy olyan kijelentést tett, hogy ha az ablaknál valaki megjelent, arra löni kell — ennek az lehetett az indoka, hogy mi úgy tudtuk, hogy háztetőkről és ablakokból lövöldöznek a karhatalomra. Azt is mondotta ekkor Grassy, hogy szükség esetén géppuskázzák végig az utcákat. Ezt általánosságban mondotta, és nem tett olyan kijelentést, hogy a géppuskát akkor használják, ha harcra kerülne a sor.

Egy alkalommal az utcán gépkocsijához hívatott Grassy — ez a razzia első napján, január 21-én volt

—, és akkor felelősségre vont, hogy mit akarok az összegyűjtött emberekkel, nem igazoltatásról, hanem megtorlásról van szó.

Grassy szájából hallottam azt is, hogy annak a sok piszoknak, ami a városban van, le kell úsznia a Dunán.”⁴⁸

A karhatalmi járőrök tudták, hogyan kell értelmezni a parancsokat. A helyszíni felkoncolásoknak az első napon még „csak” mintegy huszonöt-harminc áldozata lett. Az „elítéltekhez” hasonlóan ezeket is a Dunába vitték.

Este a honvéd állomásparancsnokságon Grassy eligazítást tartott alárendelt tisztjei számára. Az eligazításon megbeszélték az aznapi „eredményt”. Az eredmény: ötven-hatvan halott.

A második napon, január 22-én került sorra a város másik része. Ezen a napon a razzia hasonlóképpen alakult, mint 21-én. Zöldy így emlékezik vissza a 22-i razzia kezdetére:

„22-én reggel 6—7 óra körül vonultak ki, s ekkor megláttam egy SS-alakulatot, és ekkor már tudtam, hogy nem babra megy a játék, a legénységnek elkezdtek rumos teákat kihordani.”⁴⁹

Meggyőződésünk szerint Zöldy már előbb is tudta, mi a razzia feladata, hiszen őt általában olyan helyekre küldték, ahol nem babra ment a játék. Így volt ez Kárpát-Ukrajnában, az erdélyi bevonuláskor és más esetekben is. Nem lehet ráfogni, hogy lelkiismereti aggályai voltak, és veszélyeztette a razzia végrehajtását.

„Január 22-én, a razzia második napján Zöldy Márton hadnagy, aki akkor egy járőrsoport parancsnoka volt, egy tehergépkocsit igényelt a pa-

rancsnokságon a hullák elszállítására, amikor éppen Feketehalmy-Czeydner Ferenc nyitott be a szobába. Feketehalmy-Czeydner Ferenc látta, hogy Zöldy jelent valamit, majd magához hívatta és közölte vele, hogy nincs megelégedve az előző napi eredményekkel. Zöldy erre azt válaszolta, hogy a razzia a parancs értelmében folyt. Mire Feketehalmy-Czeydner Ferenc azt mondta, hogy több eredményt várok. »Értem nagyméltóságodat, hullákat akar látni?« — kérdezte Zöldy, mire Feketehalmy azt mondta, hogy »igen, hullákat akarok látni.« »Értem, lesz« — válaszolta Zöldy Márton.⁵⁰

Január 22-én este újabb eligazítás volt az állomásparancsnokságon. Ezen az értekezleten Grassy, Feketehalmy-Czeydnerhez hasonlóan hangoztatta, hogy a második nap eredményeivel nagyon elégedetlen. Kis idő múlva magához hívatta a szomszéd szobában tartózkodó Feketehalmy-Czeydner. Rövid négyszemközti tárgyalás után Grassy visszajött, és közölte az egybegyűlt tisztekkel Feketehalmy-Czeydner véleményét a razzia lefolyásáról. A tábornok újra kifejezte elégedetlenségét, és megparancsolta, hogy a razziát az eddiginél szigorúbban hajtsák végre, löjjék végig golyószórával az utcákat.

„Ugyanezen a napon Zöldy Márton megbeszélést tartott Litomericzkyvel, és abban állapodtak meg, hogy a hangulat érdekében mű partizáncsatát kell végrehajtani, mégpedig akként, hogy két civil hullázebébe kézigránátot fognak elhelyezni szerb lőszerrel, és fegyvert helyeznek melléjük, továbbá pedig csendőröket fognak bekötözni, és így igyekeznek majd a legénység öldöklő kedvét fokozni. Ezt másnap végre is hajtották a báni palota előtt...

Litomericzky a mű partizánharcot az általam lefolytatott hadbírószági tárgyaláson tagadta. Én a

csendőröket megvizsgáltam, de semmiféle sérülést nem észleltem rajtuk. Zöldy a mű partizáncsatát beismerte . . .”⁵¹

A második napon, minden óvintézkedés ellenére, kiszivárgott a hír, hogy Újvidéken razzia ürügyén módszeres tömeggyilkolás folyik.

„A razzia második napján este 8 órakor táviratot kapott Szombathelyi Ferentől a vádlott, amelynek lényege az volt, hogy értesülésük szerint Újvidéken atrocitások történtek, azokat személyes felelőssége mellett szüntesse meg, és a törvények és a felsőbb-ség rendeleteinek szerezzen érvényt. Este 10 órakor válaszolt táviratilag Feketehalmy-Czeydner Ferenc, és valótlannak minősítette a budapesti táviratban foglaltakat, és kérte az informátor megnevezését, hogy ellene eljárhasson. Ezen a napon körülbelül 53 csecsemőt öltek meg.”⁵²

Ilyen előzmények után virradt fel január 23-a, a razzia harminadik napja.

„Január 23-án Zöldy Márton a város azon negyedét razziázta végig ismét, amit már egyszer átfésültek. Ebben a negyedben főleg zsidók és szerbek laktak, akiket másfél óra alatt az utcára zavartak ki, és valóságos embervadászatot rendeztek, aminek körülbelül 200 halott lett az áldozata. Ezután Zöldy Márton Feketehalmy-Czeydner Ferenchez ment jelentéstételre, és kérte, hogy szemlélje meg az eredményt. Feketehalmy-Czeydner Ferenc kiment a helyszínre, ahol láthatta, hogy egymás mellé fektetett hullák vannak, és meggyőződhetett arról, hogy itt harcról egyáltalán szó sem lehetett. Mindezek láttára semmiféle intézkedést nem tett, sőt azt

mondta, hogy így jár az, aki a honvédséggel szembeáll, és lovaglópálcájával a hullákon végigvert...

A legénység öldöklő kedvének fokozása érdekében Feketehalmy-Czeydner Ferenc nagy mennyiségű rumot igényelt ki dr. Nagy Miklós polgármesternél, aki előzőleg nem volt hajlandó az igénylésnek eleget tenni, mire a vádlott azzal fenyegette meg, hogy letartóztatja.

Feketehalmy-Czeydner Ferencék kiadták azt az intézkedést is, hogy ne csak a strandon, hanem a Bárdossy utcában, a szerb temetőben, a vasutas sportpályán és még néhány helyen, úgyhogy összesen hat helyet jelöltek meg, ahol törvényes kivégzéseket lehet végrehajtani. Ezenkívül természetesen magánlakásokon, utcákon és udvarokban is történtek törvénytelen kivégzések. A legsúlyosabb kivégzések a strandon folytak le, majd pedig a Bárdossy utcában. Az áldozatokat a kivégzés előtt letérdeltették, és utána pedig tarkón lötték őket. Holttestüket pedig a Dunába lökték. Voltak olyanok, akik a lövés ellenére magukhoz tértek és segítségért kiáltottak, ekkor azonban egy újabb lövéssel megölték őket. A strandon Korompay Gusztáv főhajónagy volt a katonai alakulat parancsnoka, aki parancsot kapott arra, hogy akiket a járőrök odavezetnek, azokat agyon kell lőni.

A strandon állandóan 400—500 ember várakozott zárt rendben a kivégzésre. A kivégzendőket eleinte ruhástól együtt végezték ki, később azonban Grassy utasítására az áldozatokat levetkőztették, és így végezték ki 24 fokos hidegben. A kivégzések délután 4 óráig folytak szakadatlanul, ekkor Korompay látta, hogy nemcsak egyes járőrök hoznak áldozatokat, mire megkérdezte az egyik járőrt, hogy honnan

hozza. Amikor Korompay megtudta, hogy az áldozatokat nem a leventeotthonból hozták, a kivégzéseket azonnal leállította, és elment Grassyhoz, és jelentette ezt neki. Grassy erre azt válaszolta, hogy rendben van, ha leállította a kivégzéseket, ne folytassa tovább, és parancsot adott, hogy a hátralevő 450 embert a leventeotthonba kísértessék igazoltatás végett.”⁵³

Dr. Nagy Miklós polgármester erélyesen tiltakozott Feketehalmy-Czeydner Ferencnél a razzia, valamint a fegyverhasználat miatt, és megmondta neki, hogy ártatlanokat is lelőnek, és hogy igen sok súlyos jogtalanság történik. Nemcsak a polgármester, hanem más vezető személyiség — köztük Fernbach főispán — is tiltakozott az újvidéki események miatt. Dr. Nagy Miklós polgármester már a razzia első és második napján is tiltakozást jelentett be, Feketehalmy-Czeydner Ferenc azonban ennek ellenére nem intézkedett.

A város polgári vezetői elvben nem elleneztek a „tisztogatási akciót”, de ezt a pogromot ők is sokallták, főleg politikai presztizsféltésből. Sértette önértüket, hogy a karhatalom a polgári vezetés teljes kikapcsolásával folytatta le a razziát. Erről a mozzanatról a főispán a belügyminiszterhez felterjesztett jelentésében így ír az események után négy héttel, február 18-án:

„Az elmúlt razziával kapcsolatban még tiszteletteljesen azt is jelentenem kell, hogy az egész razzia lebonyolítása szememben puccsszerűnek látszik, s én még a mai napig sem látom teljesen tisztán a helyzetet, hogy tulajdonképpen egyes fantasztá vagy szadista vezetők egyéni akciójáról van-e szó, vagy tényleg kicsúszott a vezetők kezéből az irányítás.

Az a mód, ahogyan az egész eljárás megindult, a főispán és a polgármester kikapcsolásával, s az

azóta eltelt majdnem négyheti idő, mely alatt az eljáró katonai hatóságok a mai napig semmi néven nevezendő közeledő lépést, illetve jelentést sem a főispánhoz, sem a polgármesterhez nem tettek, az elsőnek említett feltevés helyességére enged következtetni.”⁵⁴

A főispánt talán megrendítették a részben ő általa felidézett véres események. Lehet, hogy így volt, de a razzia végrehajtásának módszerét főleg azért nem helyeselte és az áldozatok számát azért is sokallta, mert sejtette, hogy mindez nem maradhat titokban, az eseményeknek kellemetlen következményei lehetnek. Január 23-án a következő levelet intézte Grassyhoz:

„Ma délelőtt olyan rémhírek terjedtek el, hogy a tisztogatási munka során kisgyermekeket is agyonlőttek. Mint a kormány bizalmi embere, kötelességemnek tartottam személyes meggyőződést szerezni, van-e alapjuk ezen híreszteléseknek.

Ezért — magam mellé véve dr. Nagy Miklós polgármester úr önméltóságát — kimentem a helyszín megtekintésére a Kossuth utcába. Már csak az utolsó hullák eltakarításához értünk oda, de ezek között mindketten saját szemünkkel egy maximum 10 éves kisleány hulláját láttuk.

A legnyomatékosabban kérem nagyméltóságodat, hogy az ilyen atrocitások elkerülésére csapatainak a legszigorúbb parancsot kiadni méltóztassék.”⁵⁵

Fernbach a razzia után az áldozatok hozzátartozóinak és más szemtanúknak a bejelentései alapján feljegyzéseket készített, és azokat jelentés formájában a belügyminiszterhez terjesztette fel. Ezek a feljegyzések megvillantják a harmadik nap néhány epizódját:

„Bicsánszky Szőján, a tárcaközi bizottság tisztviselője, aki ellen magyar- és németbarátsága miatt a szerb hadbírótság eljárást indított, valamint a birodalmi német származású felesége eltűntek. Két gyermekük életben maradt.

Kosztics és neje, sz. Gábris Katalin és ennek első házasságából származott fia, Gombár Gyula 21 éves besorozott katona, egyik legkiválóbb levente, valamint második házasságából származott 7—8 éves fia, aki a karhatalom megjelenésekor a szekrényben akart elbújni, agyonlövették.

Pandurovics Györgyné, szül. Pfeifer Margit úrhölgy 1942. február hó 5-én megjelent nálam, és a következőket adta elő:

„Január hó 23-án 12 óra 30 perckor három katona és egy csendőr jött a II. Rákóczi F. utca 96. számú lakásunkba. Az igazolványokat kérték. Férjem megmutatta a bejelentőlapokat, Gunde alezredes úrtól kapott igazolványt és a katonai közigazgatás alatt kiállított fényképes igazolványát is. Azután azt kérdezték, hogy van-e fegyver a házban. Férjem kinyitotta a szekrényt, és azt mondta, hogy nincsen. Miután az én táskámat is megnézték, kimentek az udvarra, és átkutatták a ház tájékát, majd elmentek.

Tíz perc múlva két katona és egy csendőr jött ismét. Az uram azt mondta, hogy már itt voltak katonák, átkutatták a lakást, és igazoltattak bennünket. A csendőr felszólítására férjem ismét megmutatta az igazolványokat, azután azt kérdezték, hogy milyen vallású. Férjem azt mondta, hogy görögkeleti magyar. A csendőr azt kérdezte, hogy hogyan lehet görögkeleti és magyar, majd egyik katona kíséretével kiküldték a szobából. A csendőr édesanyámmal és velem beszélt, közben megkérdezte,

hogy én milyen vallású vagyok. Én azt feleltem, hogy római katolikus német. Ezután a férjemet ismét behívták, és annyit mondtak, hogy öltözzék fel és menjen velük. A csendőr felvette az uramnak a bejelentőlapját, összehajtotta, és az urammal együtt elmentek. Férjemnél 1560 P készpénz volt, azonkívül egy óra és aranylánc. Azóta semmi hírt nem hallottam felőle.«⁵⁶

Ezt a széles körű pogromot nem lehetett titokban tartani, akármennyire igyekeztek is Feketehalmy-Czeydnerek a várost teljesen elzárni a külvilágtól. Még folyt a razzia, amikor annak híre kezdett elterjedni az országban. Szombathelyi Ferenc ezért utasította január 22-én este Feketehalmy-Czeydnert, hogy mindenfajta vérengzésnek azonnal vessen véget. Mint tudjuk, Feketehalmy-Czeydner kereken letagadta, hogy az újvidéki razzia ártatlan áldozatokat is követelt. Csak 23-án este szüntette be a razziát, és ezt Újvidék utcáin újabb falragaszok adták a lakosság tudtára:

„Újvidék polgárai!

A város polgármestere a polgárság képviselőinek élén január 23-án este felkeresett, és arra kért, hogy az m. kir. kormány által nekünk megparancsolt kommunista partizánok és egyéb, a magyar állam ellen ellenségeinkkel szövetséget kötött elemek kutatási munkájának befejezése után Újvidék város polgárai nyugalmát mielőbb állítsam helyre.

Bár e háromnapos — nekünk egyáltalán nem kedves és magyar természetünknek nem megfelelő — kutatás alatt felelőtlen és lázadó elemek legalább 30—40 esetben honvédeink és csendőreinkre rálőttek, illetve közülük kézigránátot dobtak úgy,

hogy számosan közülük megsebesültek, a további katonai rendszabályokat a város lakosaival szemben jan. 23-án 21 órától beszüntettem.

Nehezen határoztam el magamat a katonai rendszabályok ily gyors beszüntetésére, de bizva Újvidék város lakóinak komolyságában és hazafiságában, mégis megtettem ezt abban a reményben, hogy a honvédség jóindulatát hasonló jóindulat fogja a lakosság részéről is követni, és a mindenki által óhajtott békés együttélés ismét helyre fog állni.

Figyelmeztetem azonban a város minden egyes lakóját arra, hogy ezt a nyugalmat csak addig fogom tudni biztosítani, amíg az első, velünk szemben ellenséges érzületű puska el nem sül, vagy ismét nem jut tudomásomra egy, a magyar állam ellen szőtt partizán vagy egyéb nemzetellenes összeesküvés.

Mert ha ez a jövőben megtörténne, úgy a város nyugalma ismét felfordul.

Ha a honvédség vagy csendőrség egy katonájának is, ellenséges szándékkal, a haja szála is meggörbülne, úgy az általam nyilvántartott újvidéki túszokon hússzorosan fognak elégtételt venni az esetben, ha a merénylő kézre nem kerül.

Ha kézre kerül, úgy rögtönítelő eljárás útján halállal fog bűnhődni a merénylő.

De rögtönítelő eljárás alá kerül és halállal bűnhődik mindaz, aki kommunista, vagy ellenségeinkkel szövetkezett egyént, fegyvert vagy egyéb hadianyagot rejteget vagy ilyesmiről tudva azt azonnal fel nem jelenti.

A most lezajlott kutatási munkának vannak ártatlan áldozatai is. Ne okolja ezért a honvédséget senki. Az felelős mindazért, aki a honvédséget kötelességének teljesítése közben fegyverrel támadta meg.

Az igazoltatások és vizsgálatok folyamán a nyo-

mozó közegeknél a nagy torlódás következtében értéktárgyak és pénzek maradtak vissza, melyek szabadon bocsátott egyének tulajdonát képezik, de melyeknek tulajdonosait megállapítani nem lehet.

Felhívom ezért mindazokat, akiket így veszteség ért, hogy igényeiket a városi rendőrkapitányságon 48 órán belül pontos leírás kíséretében adják be, hogy az jogos tulajdonosának visszaadható legyen.

A nem jelentkezők értékei az állam részére, inségesek felsegítésére lesznek bevételezve.

Újvidék, 1942. január 23-án.

HOV. áll. pk.⁵⁷

Ez a hirdetmény talán a legszégyenletesebb dokumentuma az egész dél-bácskai razziának. Aki így tesz pontot egy háromnapos pogrom végére, az bizonyára nem akart mást, mint partizánkutatás ürügyén elrettentő példát statuálni, és a megfélemlítés módszerét a pogrom után is alkalmazni a lakossággal szemben. Ahány bekezdés, annyi átlátszó, cinikus hazugság. A Litomiczky alezredes által kiagyalt és Zöldy hóhérlegényeivel lejátszatott mű partizáncsata során „partizán” részről nem 30—40 esetben, de egyetlenegy alkalommal nem dördült el még egy játékpisztoly sem. És milyen jóindulatra céloz a hirdetmény a honvédség részéről? Bizonyára arra, hogy egyáltalán abba hagyták a mézszárlást. A túsók kivégzésével való fenyegetésben, mint általában az egész razziában, nem nehéz felismerni a fasiszta német hadsereg és a Gestapo módszereit. A háromnapos szabad rablást viszont túlságosan finoman fogalmazza meg a hirdetmény, mondván, hogy „a nagy torlódás következtében értéktárgyak és pénzek maradtak vissza, melyek szabadon bocsátott személyek tulajdonát képezik”. Meg

nagyon sok ruhanemű is, természetesen. A ruhaneműk tulajdonosait, úgy látszik, ruhátlanul bocsátották el.

Bajcsy-Zsilinszky Endre memoranduma az egész újvidéki razziával együtt ezt a hirdetményt is elemzi:

„Az újvidéki események sokkal súlyosabb elbírálás alá esnek, mint a zsablyaiak. Ennek több oka is van: 1. Mert ez már a második eset volt, és nem lehetett rámondani, hogy az embereket a hirtelen indulat vezette volna, azonfelül a kormánynak is módjában lett volna intézkedéseket tenni. 2. Újvidéken nem voltak zavargások. 3. Ezt egy magasabb parancsnokság rendelte el. 4. Az előre megfontoltság a kivitel módjából is teljesen kitűnik. 5. Sok kompromittáló adatot szolgáltat az a plakát is, amely a név megjelölése nélkül csupán a honvéd helyőrség parancsnoka aláírással jelent meg az eseményekkel kapcsolatban.

A plakátból kitűnik, hogy 1. a magát megnevezni nem óhajtó katonai parancsnok azzal az indokolással, hogy kivizsgálásokat kell végezni, a város feletti uralmat a kormány rendeletére 3 napra átvette. 2. Újvidéken az eseményeket megelőzően egy magyar élet sem esett áldozatul. 3. Az eseményekkel kapcsolatban esetleg ártatlan áldozatok is voltak. 4. Az eseményekkel kapcsolatban lopások is előfordultak, melyekkel az eljáró közegek gyanúsíthatók. (Csupán egy helyen 27 000 pengő tűnt el.)

A memorandum azután név szerint felsorolja a fontosabb személyeket, kik áldozatul estek, kiemelve, hogy a felsorolás nem teljes.

Hogy kik, azt nem tudja, de a kormányt félrevezették. Azt mondták, hogy kommunista veszéllyel kell számolni, pedig az áldozatok nagy része olyan vagyonos ember, akikről nem lehetett feltételezni, hogy kommunisták lettek volna. Ezenkívül

az akciónak nagy része éppen abban a városrészben folyt le, ahol Újvidék legjobban szituált emberei laknak. Magyarország történetében — írja a memorandum — ez az első hivatalos pogrom, mely az országnak örök szégyene marad.”⁵⁸

Az újvidéki pogrom részleteit nemcsak hazai dokumentumokban találjuk meg. A Mihajlović-féle „Jugoszláv hazai hadsereg” belgrádi irattárában talált emlékirat, amely a magyarországi, illetve bácskai szerbek általános helyzetét foglalja össze, többek között az újvidéki pogrommal is foglalkozik.⁵⁹

Amikor a magyar kormány elkésett és tétova lépéseket tett, hogy az újvidéki eseményeket tárgyilagosabban értékelje, akkor sem a magyar néven esett folt eltüntetése volt a célja. Mindenesetre helyénvaló, ha felidézünk a Kállay-kormány megváltozott álláspontját. Majdnem két évvel az események után, 1943 decemberében Fekete-halmy-Czeydner Ferenc és 14 társa, a pogrom főbűnösei vádlottként álltak a vezérkari főnök bírósága előtt. A főtárgyalásról készült „Emlékeztető” tömör értékelése az újvidéki pogromról kormánynyilatkozattal egyenlő hitelességű:

„Itt 3 napon keresztül, ellenállás mímelésével, a szerb és zsidó lakosságot ötletszerűen és a karhatalmakat fosztogatásra is szabadjára engedve, irtatták.”⁶⁰

Az újvidéki razzia tehát január 23-án este 9 h-kor véget ért. De azért nem egészen fejeződött be, szórványos terrorakciók, gyilkosságok és rablások még azután is előfordultak, mint a szegedi V. hadtestparancsnokság ügyészenek 1942 áprilisában a honvédelmi miniszterhez küldött jelentéséből kitűnik.

A dél-bácskai dráma utolsó felvonása január 25--26-

án Szenttamáson és Óbecsén játszódott le. A razzia itt kisebb méretű volt, mint Zsablyán, Csurogon vagy Újvidéken, a végrehajtás módszere is változott valamelyest. Az óbecsei razziáról tájékoztat a központi csendőrnyszervező parancsnokságnak bizonyos személyek eltűnése ügyében a Belügyminisztériumhoz intézett jelentése:

„Tenner Rezső és felesége, született Strausz Piroška, valamint gyermekük felkutatása ügyében végzett nyomozás eredményét az alábbiakban jelentem:

Óbecsén 1942. január 26-án megtartott razzia alkalmával az óbecsei községhez tartozó igazoltatás végett elővezetett egyénekről névjegyzéket a katonai karhatalmi parancsnok nem vezetett, mert az igazoltatás után azokat az egyéneket, akiket bűncselekmény nem terhel, szabadon bocsátotta, akit pedig bűncselekmény terhel, az ellen eljárás tétetett folyamatba. Mivel névjegyzéket az elővezetettekről nem vezettek, így nem lehetett határozott biztonsággal megállapítani azt sem, hogy nevezettek egyáltalán őrizetben voltak-e. Az őrizetbe vételt fogantató katonai és csendőri karhatalom idegen területekről összpontosított, így azok kikérdezése sem volt lehetséges.

A legvalószínűbb az, hogy ha őrizetben voltak, úgy igazoltatás után szabadon bocsátotta őket a katonai karhatalmi parancsnok, mert az eljárás alá vontak névjegyzékében nem szerepelnek.”⁶¹

A jelentéshez csak annyit fűzünk hozzá, hogy a dokumentumok alapján megállapíthatóan Tenner Rezső és családja többé soha nem került elő. Nemcsak őket, hanem sok más eltűnt embert kerestek hozzátartozóik a razzia után, de a legtöbben ilyen vagy hasonló választ kaptak a hatóságoktól. Ha „eljárás alá nem vont” egyé-

nek eltűntek, nem nehéz kitalálni, mi lett az „eljárás alá vontak” sorsa. Az óbecsei razziónak hivatalos kimutatás szerint 168 ártatlan polgári áldozata volt. Szenttamás aránylag „simán” megúsza a razziát: 2 embert végeztek ki, 63-at pedig a szabadkai táborba internáltak további intézkedésig.

A vezérkari főnök 1942. január 30-án az alábbi tájékoztató közleményt adta ki a karhatalmi akció beszüntetéséről:

„Budapest, 1942. évi január hó 30-án.

A Bácskában elrendelt karhatalmi működést f. évi január 30-ával beszüntettem. Az oda kihelyezett csapatokat az V. hdt.pszág. békehelyőrségeibe bevonultatja.

A csapatok bevonulásával egyidejűleg az egységes karhatalmi vezetés II. 1-én megszűnik.”⁶²

A pogromsorozat tehát befejeződött, utólagos hatása azonban nem szűnt meg. A csendőrnnyomozók az újvidéki razzia után titokzatos gyilkosságokat produkáltak olyan egyének ellen, akikről feltételezték, hogy a razziával kapcsolatban súlyosan terhelő adatok birtokában vannak, és azokat az adatokat a tettesek ellen felhasználhatják. Ilyen titokzatos gyilkosságról szól az a feljegyzés, amelyet Peyser Károly juttatott el a budapesti rendőrfőkapitánysághoz 1942. március 3-án, Morgenstern Ferenc budapesti munkás eltűnése ügyében:

„Morgenstern Ferenc 29 éves fűtési szerelő VII., Péterfy S. ú. 7. sz. alatt lakott albérletben. Nővére és ennek férje, Krammer Márton Újvidéken laktak, ahol paplangyártó üzemük volt. Az újvidéki események után, amelyekről itt, Budapesten értesült, leutazott Újvidékre, két nap múlva visszajött, és a lakásán állandóan sirt, mert megtudta, hogy nővé-

rét, ennek férjét és egyik tanoncot a már ismert újvidéki eseményekkel kapcsolatosan kivégezték. Nővérét és ennek férjét felöltöztették azzal, hogy meleg ruhát vegyen magára, mert a kihallgatás a szabadban lesz. A két tanonc a lakásban maradt. A lakásba később visszatért két csendőr, akik keresztet vetettek a fiúkra azzal, hogy »a gazdátok már ott van, és ti is mentek utána«. Erre a lakásban a két fiúra lőttek, az egyik fiú a lövéstől holtan esett össze, a másikat a golyó a nyakán horzsolta, de elesett, és halottnak tette magát, a csendőrök eltávozása után felkelt, és felkereste Morgenstern nővérének szüleit. A tanoncok körülbelül 18 évesek, nem zsidók.

Morgenstern, aki súlyos cukorbeteg, a kiállott izgalmak folytán súlyos beteg lett, jelentkezett az OTI-ban, s miután igen magas láza volt, azonnal kórházba utalták. Először a zsidókórházba, ahol nem volt hely, onnan a Körönd Szanatóriumba, ahol ugyancsak nem volt hely, és nem vették fel.

Február 21-én, szombaton este Morgenstern lakásán megjelent $\frac{1}{2}$ 7 óra tájban egy középmagas, körülbelül 40 éves férfi, akin fekete télikabát volt, azzal, hogy Morgensternt keresi, akinek Újvidékről pénzt hozott. Morgenstern hozzátartozóitól, tekintettel betegségére, pénzt kért. A megjelent egyénnel közölték, hogy Morgenstern nincs itthon, aki felírta a kórház címét, hogy majd ott fogja felkeresni, mert csak személyesen adhatja át a pénzt. Időközben Morgenstern hazaérkezett, mert a kórházba nem vették fel, és otthon tartózkodott vasárnap délután $\frac{1}{2}$ 4-ig, várta, amíg az állítólagos újvidéki ember visszajön. Vasárnap $\frac{1}{2}$ 4 órakor elment egy rokonához, meghagyta azonban, hogy hol található. Vasárnap du. egy másik úr jött, vidéki kinézésű, bricsesz-nadrágban, csizmában és rövid télikabátban azzal,

hogy Morgenstern részére pénzt hozott, és egyúttal fontos üzenetet, melyet csak neki személyesen adhat át. Közölték vele, hogy Morgenstern hova ment, mire az illető eltávozott.

Nemsokára az albérleti szobából hangok hallatszottak, és akkor már Morgensternen kívül a szombat esti és a vasárnapi délutáni egyén együttesen beszéltek Morgenstern szobájában. A két egyénről később kitűnt, hogy államrendőrségi detektívek. Behívatták lakásadónőjét, akivel közölték, hogy Morgensternt magukkal viszik, és ha két nap múlva nem jelentkezik, akkor jelentse ki. Ha pedig visszajönne Újvidékről, újból jelentse be, de nem valószínű, hogy még egyszer Újvidékről visszajön. A lakásadónőjére rátámadtak azzal, hogy minél előbb tűnjön el, mire az illető megjegyezte, hogy ő nem újvidéki. Erre az volt a válasz: »Büdös zsidó, menj Madagaskárba vagy Palesztinába, de tűnj el.«

Eltávoztak, Morgensternt magukkal vitték, akiről azóta semmi hír nincs. Kedden azonban megérkezett az Újvidékről apjától kért pénz, amelyet azonban, miután címzett nem volt Budapesten, visszautaltak.

Egyik rokona vasárnap este a főkapitányságon érdeklődött Morgenstern után, mire azt a választ kapta, hogy ott van. Hétfőn újra érdeklődtek a főkapitányságon, mire azt a választ kapták, hogy hétfőn reggel Újvidékre szállították.”⁶³

A feljegyzéshez csatolt nyomozati jelentés szerint Morgenstern szakszervezeti munkás volt, csendőrnnyomozók állították elő, Újvidékre vitték, és ott „meghalt” március elején. Ennek a budapesti munkásnak aztán igazán semmi köze nem volt a bácskai eseményekhez. De az újvidéki razziáról túl sokat tudott, ráadásul szakszer-

vezeti munkás volt és zsidó, ezért vált gyanússá a csendőrnymozók előtt, akik teketóriázás nélkül „elintézték”,

Az újvidéki események nyomában járó ilyen utólagos megtorlások természetesen nem járultak hozzá a közhangulat lecsillapításához, sőt — ha lehetséges — világszerte növelték a felháborodást, de fokozták a retteget is Bácska városaiban. Szabadka város lakosságának akkori hangulatára nagybacsoni Nagy Vilmos volt honvédelmi miniszter így emlékezik vissza:

„Éppen Szabadkán voltam, mikor az újvidéki események egész Szabadka közvéleményét lázba hozták. Az emberek megrettenve beszéltek arról, hogy mi történt Újvidéken, és attól tartottak, hogy Újvidék után Szabadka következik. Mindenki rémülten hallgatta a befutó híreket. Sok embernek volt Újvidéken rokona vagy ismerőse, akikről már biztosan megállapították, hogy áldozatul estek a gyalázatos vérfürdőnek, vagy nem tudván hírt kapni róluk, feltehető volt, hogy ők is elpusztultak.”⁶⁴

Nem csodálatos, hogy az újvidéki események hatására nagyarányú menekülési láz kapott lábra a bácskai szerb és zsidó lakosság között. A hatóságok figyeltek erre, és széles körű nyomozással, erélyes rendszabályokkal, de megnyugtató szövegekkel is igyekeztek meggátolni a hovatovább pánikkal fenyegető menekülési hullámot. A menekülőkkel és az ellenük fogantatosított rendszabályokkal foglalkozik a bajai rendőrkapitányság jelentése:

„Tisztelettel jelentem, hogy a felszabadult Délvidéken előfordult szerb erőszakosságok és merényletek folytán magyar részről folyamatba tett vizsgálat, valamint a rend helyreállítása végett fogantatosított karhatalmi intézkedések elől számos délvidéki szerb és zsidó jött a legutóbbi napokban Ba-

jára. Ezeknek egy része a város szállóiban, másik — nagyobb része pedig magánházaknál, ismerősök vagy rokonoknál szállott meg.”⁶⁵

Deák Leó főispán és más magas rangú bácskai közéleti személyiségek csitítgató nyilatkozatai érthető módon nem érték el a kívánt hatást. Ígéreteken már a razzia előtt sem volt hiány. De most, amikor a végrehajtott razzia szörnyűségeivel találta magát szemben, a bácskai lakosság nyugalma lagymatag szólammal nem lehetett helyreállítani. Csak az a néhány ezer ember nem zúgódott, akiket a razzia során végleg „megnyugtattak”.

A razzia mérlege

A magyar kormány álláspontja a zsablya—újvidéki karhatalmi akcióval kapcsolatban tudvalevőleg az volt, hogy az áldozatokat — csekély kivételtől eltekintve — szabályszerű statáriális bírósági eljárás útján hozott halálos ítéletek alapján végezték ki. A razzia befejezésének időpontjában azonban nemcsak a kormány, de maga a végrehajtó karhatalom sem tudott akár csak hozzávetőleges adatot is szolgáltatni az áldozatok számáról. Könnyen felmerülhetett — mint ahogy fel is merült — a közvéleményben a kétely, hogy igazat mondanak-e a razzival foglalkozó hivatalos nyilatkozatok. Ezért vált szükségessé az újvidéki eseményekkel kapcsolatban legalább egy látszatvizsgálat, majd pedig az áldozatok számának megállapítása. Ami a vizsgálatot illeti, az nyomban az események után, még 1942 februárban megindult, de kimenetelét előre meghatározta az a körülmény, hogy a vizsgálatot maga Fekete-halmy-Czeydner Ferenc vezette. Az áldozatok összeírása pedig csak két hónappal az események után, 1942 áprilisában történt meg, amikor kiderült, hogy a történeteket nem lehet a Fekete-halmy-Czeydner-féle hazugságokkal eltussolni, és újabb,

az előbbinél komolyabb vizsgálatot kell indítani. Akkor aztán egyszerre nagyon sürgőssé vált a dolog, hiszen a hazai és külföldi közvélemény megnyugtatóra kellett valamit mondani. Az összeírás elrendelésére vonatkozóan rendelkezésünkre áll a Belügyminisztérium közbiztonsági osztályának egyik házi feljegyzése a csendőrszolgálati osztálynak szóló átirat fogalmazványával együtt, valamint a csendőrszolgálati osztály válasza:

„A visszacsatolt bácskai területen lejátszódott események folytán, úgy magánegyének, mint külképviseleti hatóságok és társmisztériumok ismételten azzal a kéréssel fordulnak hozzánk, hogy a Bácskában lakott és eltűnt személyek hollétéről és sorsáról adjunk tájékoztatást.

A belügyminiszter úr önagyméltósága elrendelte, hogy a szóban forgó rendcsináló akció során, illetőleg azt megelőzően vagy annak következtében eltűnt egyéneket foglaljuk községenként (városonként) névjegyzékbe.

Fentiek alapján tisztelettel kérjük a t. kebli VI. b. társosztályt, szíveskedjék a tekintetbe jöhető községekre nézve illetékes őrsöket sürgősen utasítani, hogy a községi elöljáróság bevonásával az eltűnt egyénekről községenként készítsenek névjegyzéket, és a névjegyzék »Jegyzet« rovatában tüntessék fel azt is, ha tudomásuk szerint az illető egyén még életben van, illetőleg elmenekült.”⁶⁶

Ez a feljegyzés március 16-án kelt. A VI. b. (csendőrszolgálati) osztály április 2-i átiratában az összeírás munkálatainak előrehaladásáról számol be:

„A délvidéki (bácskai) kommunista felkeléssel kapcsolatban eltűnt egyénekről az illetékes csendőrszökök által a községi elöljáróságok bevonásával összeállított névjegyzékeket szíves tudomásul tiszte-

lettel megküldjük. A szegedi csendőrkerületi parancsnokság jelentése szerint Csurog községből eltűnt kb. 1100 fő összeírása még folyik. A vonatkozó névjegyzékeket beérkezés után a T. osztálynak azonnal meg fogjuk küldeni.”⁶⁷

A magyar kormánysszervek nagyon finoman fogalmaznak. Sem a hivatalos levelezésben, sem magában a névjegyzékben nincsenek halottak, csak az eseményekkel kapcsolatosan eltűnt egyének. Eltűnni sokféleképpen lehet. Láthattuk, hogy a razzia idején a polgári lakosságból eltűnt egyének általában csak kétféleképpen tűntek el: a Dunában vagy a Tiszában. A hivatalos dokumentumok megfogalmazása azt a látszatot igyekszik kelteni, hogy olyan egyénekről van szó, akik eltűntek ugyan, de még előkerülhetnek. Valóban történt is ilyesmi 1941. május 11-én Újvidéken, mégpedig tömegméretben. Az esetről így tájékoztat az újvidéki rendőrkapitányság távmondati jelentése:

„Tisztelettel jelentem, hogy a mai napon a Duna árterében, az újvidéki vágóhíd közelében mintegy 30—40, erősen oszlásnak indult hulla került felszínre, miután a vízállás erősen leapadt. Az m. kir. ügyészségnek bejelentettem.

Mielőtt intézkednék, az Igazságügyminisztériumból kérek utasítást, mivel hogy egy rendkívüli esetről van szó egyrészt a hullák nagy tömegénél fogva, másrészt, mert valószínű, hogy a januári eseményekből származnak.

Tisztelettel kérem a magam részéről a hullaszemle, valamint a városi hatóság részére az eltemetés tekintetében megfelelő utasítást.”⁶⁸

A Belügyminisztérium közbiztonsági osztályának hivatali feljegyzése május 13-án az előkerült hullákkal kapcsolatban így rendelkezik:

„Tisztelettel jelentem, hogy az igazságügyminiszter úr az újvidéki kir. ügyészségnek a következő utasítást adta ki:

A hullákra a temetési engedélyt agnoszkálás után meg kell adni. Akiknek személyazonosságát megállapították, családtagjaiknak kiadhatók. A hullák boncolás nélkül eltemethetők.

A fel nem ismert hullák eltemetéséről Újvidék városa gondoskodik, a temetés még ma meg fog történni.”⁶⁹

Nagyon sürgős volt az ügy elintézése. Minden ceremónia, boncolás és más hasonló formaságok mellőzésével, hevenyészett agnoszkálás után, minél előbb el kellett tüntetni az okvetetlenkedő hullákat, amelyek nem állottak három és fél hónappal a razzia után előkerülni. Vigyázni kellett, nehogy újabb adatok zavarják meg a lakosság lelki békéjét. Úgy véljük, felesleges volt a hatóságoknak ez az izgalma. Az újvidéki vágóhid melletti kis hulla-epizód aligha fokozhatta már a közvélemény felháborodását és a gyilkosok iránti megvetését, a katonai ügyészi vizsgálóbizottság pedig, amely éppen ebben az időben végezte az újvidéki események körülményeinek kivizsgálását, ezt a 30—40 főt hidegvérrel hozzászámíthatta a többihez. A helyi hatóságok által előzetesen összeállított és a vizsgáló bizottság által nagyjából igazolt névjegyzék bepillantást enged a zsablya—újvidéki pogromsorozat méreteibe. A razzia áldozatainak számáról a névjegyzék alapján csak 1942 nyarán tett nyilvánosan említést Kállay Miklós miniszterelnök emlékeztető képviselőházi beszédében, és mellékesen utalt arra, hogy a razziának ártatlan áldozatai is voltak. Rendelkezésünkre áll a névjegyzék alapján készült hivatalos statisztikai kimutatás, amelyből nem nehéz kiolvasni, hogy a razziának milyen sok ártatlán áldozata „akadt”.⁷⁰

Helység neve	Osz- szes	Férfi	Nő	Gyer- mek	Ass	Szereb	Ma- gyar	Zsidó	Né- met	Orosz	Hor- vát	Szlo- vák	Rutén
Alsó- és Felsőkabol	2	2	—	—	—	1	—	1	—	—	—	—	—
Boldogasszonyfalva	74	56	13	2	3	66	1	7	—	—	—	—	—
Csurog	887	664	122	10	91	873	1	13	—	—	—	—	—
Dunagárdony	32	26	4	—	2	32	—	—	—	—	—	—	—
Mozsor	195	110	35	25	25	195	—	—	—	—	—	—	—
Óbecse	168	93	55	2	18	89	1	78	—	—	—	—	—
Sajkásgyörgye	210	113	68	20	9	179	—	18	—	—	—	—	13
Sajkáslak	48	48	—	—	—	48	—	—	—	—	—	—	—
Sajkásszentiván	26	24	2	—	—	25	—	1	—	—	—	—	—
Szenttamás	2	2	—	—	—	1	—	1	—	—	—	—	—
Temerin	47	23	22	1	1	8	—	39	—	—	—	—	—
Titel	51	44	—	—	7	50	—	1	—	—	—	—	—
Tündérek	66	54	6	1	5	66	—	—	—	—	—	—	—
Újvidék	879	418	322	53	86	292	8	556	7	13	2	1	—
Zsablya	653	425	143	33	52	624	—	29	—	—	—	—	—
Összesen	3340	2102	792	147	299	2549	11	744	7	13	2	1	13

Ez az egyetlen konkrét összeíráson alapuló kimutatás a zsablya—újvidéki események áldozatainak számáról. Más, nem hivatalos adatok becslésen alapulnak és ellenőrizhetetlenek. Bajcsy-Zsilinszky Endre idézett memorandumja szerint a zsablyai pogrom 1400, a csurogi 3000, az újvidéki mintegy 2000 ember életébe került. Más források a halálos áldozatok számát 7000-re, különböző szemtanúk többre vagy kevesebbre becsülik.

Az eddigiek során többször utaltunk arra, hogy a razzia nemcsak tömeges gyilkosságokkal, hanem nagyméretű rablással is együtt járt. A szabadrablás egyik részletét idézzük egy detektívjelentésből, amelyet Bánsági detektív csoportvezető és Sári István detektív írtak alá:

„Tisztelettel jelentem, hogy az Újvidéken f. évi január hó 21-, 22- és 23-án megtartott razzia harmadik napján, vagyis 23-án, megjelent a leventeotthonban, ahol az igazoló bizottság működött, ifj. Tóth József újvidéki, 1923. évi szül. r.k. kárpitostanuló, újvidéki, Gr. Csáky I. u. 14. sz. a. lakos, s ott egy Mácsik Gyula nevű szabósegéd leventeoktónak elmondotta, hogy a Hitler Adolf u. 11. sz. a. lakó Kohn Gyula József kereskedő házában katonai felszerelési tárgyak, esetleg robbanószerkezetek is vannak elrejtve. A házról ifj. Tóth József, mivel azt jól ismerte, vázlatrajzot is készített.

Az esetet Mácsik Gyula, az igazoló bizottság egyik tagja, Gunde Géza alezredes úrnak jelentette, s egyben a rajzot is átadta. Az alezredes úr két csendőrt bízott meg, hogy a Hitler A. u. 11. sz. házban nézzenek széjjel. A csendőrökkel tartottak Mácsik és ifj. Tóth is.

A lakásokat a csendőrök alaposan átkutatták, miközben Kohn Gyulával a Wertheim-szekrényt is kinyitatták, amelyben 170 000 orosz rubelt és ismeretlen névértékű magyar pénzt találtak, amelyet egy táskába tettek, és magukkal elvitték. Hogy a magyar pénz milyen összegű lehetett, az nem ismeretes.

A kutatás alkalmával Mácsik Gyula az egyik szekrényben 1 db férfi aranyórát aranylánccal talált, amelyet zsebre vágott s eltulajdonított. A csendőrök Kohn Gyula József kereskedőt, feleségét és anyósát magukkal vitték, és többé vissza sem tértek. A lakásban egyedül a szakácsnő, Szabó Erzsébet maradt.

A razzitát követő napon, január 21-én, a Kohnék lakásában egyedül maradt szakácsné az ismerőseinek eldicsekedett, hogy a csendőrök őt felhatalmazták arra, hogy a lakásból minden elmozdítható tárgyat elvihet vagy elosztogathat, mert Kohnék úgyszem jönnék már soha az életben vissza.

A házmesterné, Kiss Matild, kishegyesi, 1908. évi szül. r.k. napszámosnő és ifjú Tóth József kaptak a jó alkalmon, bementek Kohnék lakásába, s ott kocsiszámra menő holmikat, ruhaneműeket stb. elhurcoltak. Visszament a lakásba Mácsik leventeoktató is, aki onnan szintén több értékes ruhaneműt elhozott...

Ifj. Tóth József elment a leventeotthonba, s ott a városi és járási leventeparancsnokságnál szolgálatot teljesítő Nagy Béla és Hományi József katonának elmondta az esetet. Ezen a napon, vagyis január hó 25-én a két katona meg is jelent Kohnék lakásán, s oda a szakácsnéval és a házmesterné vadházastársával: Must Sándor aradi, 1906. évi szül., r.k. MÁV pályamunkás, Hitler u. 9. sz. a. lakossal

behatoltak. A szintén jelenlevő szakácsnőtől a katonák elkérték a kulcsokat, s az egyikkel az üzletben levő Wertheim-kasszát kinyitották. A kasszában oly nagy mennyiségű papírpénzt találtak, hogy nem győztek betelni a csodálkozástól. A két katona, az összekötözött, leginkább százasokból és ötvenesekből álló papírpénzt a köpenyük alá gyömöszölték. Egy összetett marék pénzt pedig ott nyomban négyfelé raktak, s azon osztzkodtak. Egy csomó ilyen pénz 17 000 pengőt tett ki. Ennyit kapott tehát fejenként mindegyik. (A katonák által köpeny alá rejtett pénz összege természetesen ismeretlen.)”⁷¹

Egy másik irat, valószínűleg szintén detektívjelentés, 1942 áprilisában keletkezett, s az elterjedt hullarablásról és zsarolásról szól:

„Nagyméltóságú Belügyminiszter Úr!

Tisztelettel jelentem, hogy a katonaság újvidéki akciójával kapcsolatosan olyan hírek vannak forgalomban, hogy egyes katonák az agyonlőtt személyek gyűrűs ujjait és füleit levágták, hogy az ékszereket gyorsabban eltulajdoníthassák. A hullák ruházatában talált pénzt és egyéb értékeket szintén eltulajdonították, végül a forgalomban levő hírek szerint egyes személyeket pedig csak azért lőttek agyon, mert tudták, hogy az illetőnél sok pénz van. A fő hullarablót állítólag mulatozása alkalmával egy rendőr lőtte agyon önvédelemből.

Tisztelettel jelentem, hogy a zentai polgármester állítólag olyan kijelentést tett, hogy ha a zsidók adakoznak, akkor nem lesz Zentán második Újvidék. A városháza épületében levő zsidó kereskedők bérleteikben meghagyattak, bár az egyiknek való felmondást a közbiztonság érdekében szükségesnek

mondják. A polgármester házat, földet és gépkocsit vásárolt, a polgármesteri lakást átalakította, és ott reggelig tartó gyakori összejöveteleket rendez, amin számosan vesznek részt. Zentán nyíltan tárgyalják, hogy a polgármester eladott házának ára nem fedezi az általa most vásárolt ingatlanok vételárát, annál is inkább, mert adósságai is voltak, és úgy a vásárlást, mint a költséges életmódot zsidó pénzzel hozzák összefüggésbe. •

Az óbecsei főszolgabíróról forgalomban levő hírek szerint nevezett a vagyonos óbecsei szerbeket megszarolta, megvesztegetések folytán nagy összegekhez jutott, és ezen összegek egy részét az óbecsei Imperial Szállodában mulatta el, ahol az egyik dizőz volt a barátnője, akit állítólag ékszerekkel halmozott el.

A forgalomban levő hírek folytán a magyar tisztviselőkről a bácskaiaknak egészen rossz véleménye kezd kialakulni. A kis helyen titokban nem maradható és sokak előtt ismert költséges életmód eredményezi a gyanúsításokat, az emberek zúgolódását és a kedvezőtlen tömeghangulatot.⁷²

Hasonló rablási és zsarolási eseteket nagyszámban redékét örökítették meg írásos dokumentumok. De senki redékét örökítették meg írásos dokumentumok. De senki se gondolja, hogy a zentai polgármester, az óbecsei főszolgabíró, továbbá Horkay és Fóthy csendőr alezredesek rosszindulatú gyanúsítás áldozatai, vagy hogy a karhatalomra pusztá rágalmából fogták rá a hullarablást. Az anyagi károkról ugyanolyan pontos kimutatás készült, mint a halálos áldozatokról, márpedig ezek az anyagi károk csaknem kizárólag a karhatalom és a hozzá csapódott söpredék fosztogatásaiból származtak. Íme, a károkról szóló kimutatás:⁷³

Helység neve	Eltűnt személyek száma	Kárbejelentések száma	Anyagi kár P.	Eltartási kárigény P.	Összegezve nem kimutatható káresetek száma
Alsó- és Felsőkabol	2	—	—	—	—
Boldogasszonyfalva	74	20	121 600	28 080	2
Csurog	887	301	307 695	123 460	148
Dunagárdony	32	22	10 800	9 360	7
Mozsor	195	84	19 084	36 360	5
Óbecse	168	46	55 500	70 360	18
Sajkásgyörgye	210	71	237 370	36 960	3
Sajkáslak	48	26	13 880	19 200	13
Sajkásszentiván	26	9	—	6 240	2
Szenttamás	2	—	—	—	—
Temerin	47	6	9 000	2 400	1
Titel	51	30	5 130	20 380	10
Tündéres	66	15	1 100	9 120	4
Újvidék	879	280	4 081 471	148 390	19
Zsablya	653	185	813 820	125 140	9
Összesen	3340	1095	5 676 450	635 450	241

A kimutatás nem teljes, mert csak a bejelentett károkat tartalmazza. Természetesen olyan esetben, amikor egy családot teljesen kiirtottak, nem volt, aki az elhurcolt ingóságokat és pénzt visszakövetelje, és az illetékes hatóságnál a kárra vonatkozóan bejelentést tegyen. Ilyen eset pedig nagyon sok volt. Mindent összevetve körülbelül 8—10 millió pengőre becsülhető a razzia időtartama alatti fosztogatásokból származott anyagi károk összege. Nincs benne a kimutatásban a zsarolás által okozott kár, amely ugyancsak tetemes összeget tesz ki. És végül nincs benne az a felmérhetetlen kár, amelyet ebben az akcióban a magyar nemzet becsülete — a kormányának és kiszolgáló személyzetének jóvoltából — szenvedett.

